

نگاهی گذرا به کتاب

تاریخ خوارزمشاهیان

○ تهماسب طالبی

- تاریخ خوارزمشاهیان
- مؤلفان: دکتر الهیار خلعتبری، محبوبه شرفی
- ناشر: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت).
- تهران، ۱۳۸۰، ۱۳۶ ص، ۴۰۰۰ ریال
- شابک: ۳ - ۵۲۰ - ۴۵۹ - ۹۶۴

کتاب ماه تاریخ و جغرافیا
دی و بهمن ماه ۱۳۸۲

۱۲۵

مباحث مهم این فصل می‌باشد. فصل دوم با عنوان مناسبات سیاسی خوارزمشاهیان، دربرگیرنده هفت گفتار است. در گفتار نخست روابط خوارزمشاهیان با سلاجقه و درگیری‌های سلطان سنجر و آتسز به تفصیل بیان شده است. نویسندگان دلایل توجه تکش خوارزمشاه به منطقه عراق را موارد زیر می‌دانند:

- ۱- تمایل شدید تکش به حذف قدرت سلجوقیان.
- ۲- با حذف سلجوقیان وی می‌توانست وارث اراضی تحت سلطه سلجوقی گردد.
- ۳- تمایل قلبی خلیفه عباسی و درخواست او مبنی بر جنگ با سلطان طغرل به منظور حذف یا تهدید قدرت سلطان سلجوقی.
- ۴- پیمان شکنی طغرل سوم و بازپس‌گیری «ری» از خوارزمیان که بهانه اصلی سلطان تکش برای این حمله بود. روابط خوارزمشاهیان با خلافت عباسی موضوع گفتار دوم این فصل است. این گفتار با مقدمه‌ای درباره‌ی روابط سلاجقه با خلفای عباسی آغاز می‌گردد که در نهایت به تسلط

آل افریغ (افریغیان) تشکیل گردید که حکومت آنان از ۳۰۵ تا ۳۸۵ هـ. ق ادامه داشت. پس از آنها مامونیان دومین سلسله خوارزمشاهی را پی‌ریزی کردند. در گفتار دوم از فصل اول کتاب حکمرانی انوشنگین، و قطب‌الدین محمد و آتسز خوارزمشاه مورد بررسی قرار گرفته است. درگیری‌های سنجر و آتسز، حمایت ایل ارسلان خوارزمشاه از غیاث‌الدین محمد بن محمود سلجوقی و تلاش‌های عمده خلافت عباسی برای احیای قدرت سیاسی از دست‌رفته خود از جمله مباحث مهم این فصل را تشکیل می‌دهد. گفتار سوم از فصل اول کتاب به اقدامات سیاسی و نظامی سلطان تکش و چگونگی تشکیل حاکمیت خوارزمشاهی اختصاص یافته است. موضوع گفتار چهارم نحوه قدرت‌یابی سلطان محمد خوارزمشاه و جانشینی سلطان جلال‌الدین خوارزمشاه و حوادث مربوط به دوران آنها است. لشکرکشی سلطان محمد خوارزمشاه به بغداد جهت براندازی خلافت عباسی و حملات سلطان جلال‌الدین خوارزمشاه به آذربایجان و گرجستان از

کتاب تاریخ خوارزمشاهیان تألیف دکتر الهیار خلعتبری و خانم محبوبه شرفی شامل مقدمه‌ای کوتاه و سه فصل می‌باشد:

فصل اول کتاب حاوی چهار گفتار است. گفتار نخست درباره‌ی خوارزم و نحوه شکل‌گیری قدرت خوارزمشاهیان و مسائل مربوط به این سلسله است. در علت وجه تسمیه خوارزم نظرات مختلفی ابراز شده است به عنوان نمونه برخی برآنند که «خوار» همان خور یا خورشید و خوارزم به معنی سرزمینی است که خورشید از آن بالا می‌آید. نویسندگان کتاب دلایل اهمیت خوارزم را به شرح زیر می‌دانند:

- ۱- موقعیت تجاری و بازرگانی خوارزم. زیرا بر سر راه کاروان‌ها واقع شده بود و در نقطه تلاقی راه‌های ارتباطی چین، ایران، هند و دشت سیبری قرار داشت.
- ۲- از نظر نظامی و سوق‌الجیشی بیابان‌های اطراف خوارزم و رود جیحون به این منطقه امنیتی خاص می‌بخشید به طوری که دفاع از آن را در مقابل دشمنان خارجی بسیار آسان می‌ساخت. اولین سلسله در خوارزم با عنوان خوارزمشاه توسط

خوارزمشاهیان بر اریکه قدرت به جای سلجوقیان ختم می‌شود. سلطان محمد خوارزمشاه پس از اینکه قدرتش فزونی گرفت و دولت‌های قراخانیان، غوریان و غیره را ضمیمه قلمرو خویش کرد، هیأتی نزد **الناصرالدین الله** فرستاد و خواستار به رسمیت شناخته شدن قدرتش از سوی خلیفه شد. اما الناصر نپذیرفت، زیرا معتقد بود اگر در گذشته خلفا به سلاجقه و دیگر سلسله‌ها امتیازاتی داده‌اند از روی ضرورت بوده است و امروز این ضرورت به چشم نمی‌خورد. نتیجه تنش‌های موجود میان سلطان محمد خوارزمشاه با خلیفه عباسی باعث شد که خوارزمشاه خلیفه را غاصب خلافت خوانده و وی را متهم به عدم تلاش در حفظ مرزهای اسلامی از حملات کفار و قیام در راه خدا نماید. همچنین در پی آن **سیدعلاءالملک ترمذی** را به عنوان خلیفه معرفی کند.

گفتار سوم کتاب، با عنوان **روابط خوارزمشاهیان و قراختاییان** نامگذاری شده است. تأسیس سلسله قراختایی در حوالی دو دریاچه بلخاش و ایسی گول، ورود آنان به قلمرو اسلام، نبرد قطوان و نیز درگیری‌های خوارزمشاهیان و قراختاییان موضوعات مهم این گفتار را در برمی‌گیرد.

گفتار چهارم درباره روابط خوارزمشاهیان و اسماعیلیان نزاری است که در آن مطالبی درباره شکل‌گیری اسماعیلیه در ایران و حکمرانان آنها بیان شده است. روابط حاکمان اسماعیلی با خوارزمشاهیان قابل توجه است. در این قسمت

روابط سلطان محمد خوارزمشاه با حسن نومسلمان حاکم اسماعیلی الموت به طور مفصل بیان شده است.

گفتار پنجم کتاب در مورد روابط خوارزمشاهیان و غوریان است. در این گفتار پس از بیان اصل و نسب غوریان و نحوه شکل‌گیری قدرت آنها، روابط **علاءالدین حسین جهانسوز** با سلطان تکش خوارزمشاه و نیز روابط سلطان محمد خوارزمشاه با غوریان مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین در بیان روابط خوارزمشاهیان و غوریان نقش خلافت عباسی نیز در نظر گرفته شده است.

گفتار ششم: **خوارزمشاهیان و مغولان**، اهداف توسعه‌طلبانه **چنگیز خان** و نیز سلطان محمد خوارزمشاه باعث حوادث مهمی در روابط این دو قدرت گردید. سلطان محمد خوارزمشاه پس از نابودی غوریان و قراختاییان، در آرزوی تصرف چین و زیر نفوذ درآوردن این سرزمین ثروتمند بود. تا بدان وسیله بر تمام مسیر جاده تجارتي ابریشم تسلط یابد و تجارت این نواحی را تحت نظارت خود درآورد. اما به زودی اطلاع یافت که چنگیز خان آنجا (چین) را به تصرف درآورده است. بنابراین به دلیل اهمیت قضیه و نیز برای تحقیق درباره صحت و سقم این خبر، هیأتی را به ریاست **بهاءالدین رازی** به پکن فرستاد. در ادامه مطالب کتاب به نحوه درگیری و تنش میان سپاه مغول و خوارزمشاه پرداخته شده و مهمترین زمینه‌ها و علل تهاجم مغولان به قرار ذیل بیان شده است:

۱- همسایه شدن مغولان با قلمرو

خوارزمشاهیان

۲- تمایل شدید مغولان به امر تجارت

۳- وضع خاص سیاسی، جغرافیایی، تجاری

و... فلات ایران

۴- قتل عام کاروان تجاری مغول در شهر آترار

۵- تحریک مغولان توسط خلیفه عباسی.

گفتار هفتم به علل مؤثر در سقوط

خوارزمشاهیان پرداخته است. از جمله این عوامل

می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

۱- سیاست‌هایی مثل لشکرکشی سلطان

محمد خوارزمشاه به بغداد مشروعیت حکومت او را

نزد مسلمانان زیر سؤال می‌برد.

۲- عدم محبوبیت سلطان به واسطه ظلم و

ستم عمال وی در حق مردم.

۳- عدم انسجام سپاهیان خوارزمشاه.

۴- ضعف روحی سلطان محمد خوارزمشاه

پس از رویارویی اولیه با مغولان.

۵ - فرار **بدرالدین عمید** از کارگزاران

خوارزمشاه به نزد چنگیز خان و دادن اطلاعات

فراولان از تشکیلات و وضعیت دولت خوارزمشاه.

در فصل سوم تشکیلات اداری و دیوانی عصر

خوارزمشاهی توضیح داده شده و در آن به نقش

وزیر، دیوان رسایل، دیوان برید، دیوان چند، دیوان

عزیز، وکیل در، نایب، رئیس، منشی، قاضی و

قاضی عسگر اشاره شده است. کتابنامه آخرین

قسمت کتاب را تشکیل می‌دهد. کتاب ۱۳۶

صفحه‌ای تاریخ خوارزمشاهیان فاقد نمایه است.

نقد و بررسی کتاب

نخستین اندیشه‌های شیعی، تعالیم امام محمدباقر(ع)

○ اتان کولبرگ

○ ترجمه: حسین شیخ

توضیح:

نوشتار حاضر ترجمه مقاله **اتان کولبرگ** در نقد و بررسی کتاب فوق‌الذکر

است. اصل متن انگلیسی این مقاله در نشریه Bulletin of the school of oriental and African studies, vol ۶۵, pr۱, ۲۰۰۲, pp۱۴۲-۱۴۳ به چاپ رسیده است.

شایان ذکر است که ترجمه فارسی این کتاب با مشخصات زیر در ایران به طبع رسیده است: **نخستین اندیشه‌های شیعی، تعالیم امام محمد باقر(ع)**، نوشته دکتر ارزینا آر. لالانی، ترجمه **فریدون بدره‌ای**، تهران، نشر و پژوهش فرزنان روز، ۱۳۸۱، هفت + ۲۰۱ ص.

این پژوهش، که بر پایه پایان‌نامه دکترای نویسنده است نخستین نوشته به صورت کتاب به زبان انگلیسی است که زندگی و اندیشه‌های [امام] محمد باقر(ع)، پنجمین امام شیعه دوازده امامی، را بررسی می‌کند. دو فصل نخست این کتاب بررسی سودمندی از حوادث بزرگ تاریخ اولیه تشیع

□ Early shii thought: The teaching of Imam Muhammad all-Baghir

□ Arzina R.Lalani

□ London and Newyork: I.B.Tauris inassociation

with Institute of Ismaili studies, XV, 192 pp, 2000, f25